

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א
פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון חודש תשרי ה'תש"ע גליון מס' 25

יום עיון

מודעה רבא לאורייתא

בשמחה רבה הננו לבשר בזה ולהזמין את הציבור הרחב לכנס הגדול

יום העיון האחד עשר לעניני עבד איניש דינא לנפשיה ומסירה

אשר יתקיים בעזהשי"ת ביום חמישי כ"ז תשרי תשס"ט
בהיכל כוללנו ביהמ"ד היכל שמואל רח" פנים מאירות 1 עיה"ק ירושלים

במעמד ובראשות גדולי הדיינים שליט"א

להלן רשימה חלקית:

דברי פתיחה, הגאון ר' משה שלזינגר שליט"א, ראש מוסדות מענה שמחה
הגאון ר' אשר ווייס שליט"א
הגאון ר' שלמה זעפרני שליט"א
הגאון ר' משה מרדכי פרבשטיין שליט"א
הגאון ר' יצחק כץ שליט"א

ניתן להאזין לשיעורים בשידור חי ב"קול הלשון" טל: 03-617-1111
ואח"כ כוכבית או בשלוחה 172 לאחר השיעורים

Questions related to monetary issues can be
addressed to the institute via our website:

www.institutefordayananim.com

ניתן לקבל מענה לכל שאלה בדיני ממונות באתר הנ"ל

תוכן העיניים

- א. פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ד'
מי רשאי ליטול צדקה
- ב. דמי תיווך כשהעסקה נגמרה עם גורם אחר
- ג. בענין אחד שקנה קורות סוכה גנובות

פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ד' – מי רשאי ליטול צדקה

הרב יוסף פליישמן שליט"א

1. אפילו עני שרשאי ליטול צדקה עדיף¹ שיצמצם הוצאותיו² ויעבוד שעות נוספות³ ואפילו עבודה בזויה⁴ כדי שלא יצטרך ליטול צדקה. והעושה כן מובטח לו שלא ימות עד שיתעשר ויפרנס אחרים⁵, ויש שכתבו שמובטח לו אף אריכות ימים⁶.
2. החובה לצמצם בהוצאות היא אף בהוצאות לצרכי מצווה, כגון להימנע מלאכול סעודה שלישית בשבת ולצמצם אף את שתי הסעודות הראשונות⁷, ולמעט במצוות שמחת יום טוב⁸, ואולי אף להימנע מלקיים שאר מצוות עשה⁹, חוץ ממצוות נר חנוכה וארבע כוסות בפסח שיש לחזר על הפתחים וליטול צדקה כדי לקיימם.
3. על אף המבואר לעיל, אסור לעני להימנע מליטול צדקה אם על ידי זה יסבלו הוא או משפחתו¹⁰ מחוסר תזונה או יחלו¹¹ או שלא יוכלו להתקדם בלמודם או שלא יוכל להשיא את ילדיו¹² או לתת להם נדוניא¹³. ומי שנמנע מליטול צדקה נענש על תוצאות מעשיו כאילו עשה כן בידים¹⁴.

1. המקור הוא משנה בפאה פ"ח מ"ט "וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו ועליו הכתוב אומר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו". 2. בפסחים דף קיב ע"ב "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות", ובכתובות דף סז ע"ב מסופר על רבי נחמיה ורבא שניסו לשכנע עניים לצמצם את הוצאותיהם כדי שלא להכביד על קופת הצדקה. 3. כן מפרשים הר"ש והרא"ש את המשנה שם "שדוחק עצמו במלאכה כבדה ובטוח בה' ואינו רוצה להתפרנס משל אחרים". 4. בב"ב דף קי ע"א "לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות" ומפרש בגמ' "עבודה זרה - עבודה זרה לו, כדאמר ליה רב לרב כהנא נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא גברא רבא אנא וזילא בי מילתא" וכתב הרשב"ם שם "ואין כאן חילול השם כלל, ולא קרינא ביה ומשניאי אהבו מות, דדרשינן ליה במסכת שבת (דף קיד) בתלמיד חכמים שיש רבב על בגדו, אבל לעשות מלאכה להתפרנס אין כאן גנאי". וכן נפסק בטור ובשו"ע סי' רנה סעיף א "ואפילו היה חכם מכובד והעני, יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת, ואל יצטרך לבריות". אבל הערוך השולחן שם מוסיף "אך אם יש בזה בזיון התורה לא יעשה כן", ולכאורה צריך עיון שהרשב"ם כתב במפורש שאין בזה משום חילול השם. ובאמת שחידוש זה כתב האור החיים הק' בספרו ראשון לציון יו"ד שם שבזמן הזה אסור לתלמיד חכם לעשות עבודה בזויה כי על ידי זה יגרום חילול ה'. ולפי זה מיושב הקושיא שהרשב"ם כתב כן בזמנו שלא היה בזיון לעשות עבודה פחותה לצורך פרנסה, אבל אם לפי מצב הדור נראה שיתבזה כבוד התורה אם יראו תלמיד חכם שעושה עבודה בזויה לצורך פרנסה, אסור לעשות כן. 5. משנה בפאה פ"ח מ"ט. 6. כן מפרש התוספות יו"ט שם לשון המשנה 'אינו מת מן הזקנה' - 'במידת שכרו שזיקין'. 7. הב"ח באו"ח סי' רמב ד"ה והא דר' עקיבא והמשנה ברורה שם סק"א מפרשים מאמר חז"ל 'עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות', שלעני שכבר הוצרך לקבל צדקה נותנים לו גם עבור סעודה שלישית, וכן מי שיכול לדחוק עצמו בכל השבוע כדי לאכול סעודה שלישית, יש לו לעשות כן. אבל אם אינו נוטל צדקה ומתפרנס בדוחק, ועדיין אין לו לסעודה שלישית, עדיף שלא יאכל סעודה שלישית ויצמצם בשתי הסעודות ולא יצטרך לבריות. 8. התוספות בביצה דף טו ע"ב ד"ה לוו עלי הקשו על הגמ' שדרשה מהפסוק 'חדות ה' היא מעוזכם' שהקדוש ברוך הוא אומר 'לוו עלי ואני פורע', ובפסחים אמרו 'עשה שבתך חול', ותירצו שאינו חייב ללוות רק אם יש לו לפרוע. ומוכיח בשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' מז שמאמר 'עשה שבתך חול' נאמר אף על יום טוב, שהרי הפסוק 'חדות ה' היא מעוזכם' נאמר לענין יום טוב ואף על פי כן השוו תוספות מאמר זה עם מאמר 'עשה שבתך חול'. 9. התוספות בקידושין דף לא ע"א מביאים דברי הירושלמי שהחמיר הקדוש ברוך הוא בכבוד אב ואם יותר מכבודו, שלכבוד השם אינו מחויב לחזור על הפתחים, רק לכבוד אב ואם. והמהרש"ל בים של שלמה ב"ק פ"א סוף סי' כד מוסיף שלא רק שאינו מחויב לחזור על הפתחים אלא אפשר שאפילו אם יש לו מעט כסף אין חייב לקנות בהם חפצי מצוה אם חייו נדחקים, והובאו דבריו במגן אברהם סי' תרנו סק"ז. אמנם בביתאור הלכה שם ד"ה אפילו מצוה עוברת חולק על המהרש"ל ומכריע שמחויב ליתן כל ממון שיש לו לקנות תפילין וארבעה מינים, ומסתפק אם חייב לחזור על הפתחים על מצוות מן התורה מקל וחומר מנר חנוכה וארבע כוסות שהן מצוות מדרבנן, או לא, אבל על כל פנים מחויב לשאול מחבירו תפילין וארבעה מינים וכדומה. ובשו"ת שאלת יעקב ח"א סי' כו האריך בענין זה. 10. ירושלמי בפאה שם "כל מי שצריך ליטול

4. אין להימנע מליטול צדקה אם על ידי זה לא יוכל ללמוד תורה או שיצטרך למעט בלמודו¹⁵. וכל שכן שאין להימנע מלקבל מלגה מהכולל, שמלגת הכולל אינה נחשבת לצדקה לדעת הרבה פוסקים¹⁶.
5. מי שיש לו עבודה קבועה¹⁷ או מלגת כולל¹⁸ או תמיכה קבועה מכל מקור אחר¹⁹, ויכול לפרנס ממנה את משפחתו²⁰ לשנה זו, אסור לו לקחת צדקה בדרך כלל. פרנסה כוללת בנוסף לאוכל וביגוד כל מה שצריך לו²¹ כדי לחיות בדרך שהיה רגיל כשהיה עשיר²².
6. מי שיש לו מספיק כסף בשביל לפרנס את משפחתו לשנה²³, אסור לו ליטול צדקה. אמנם אם הכסף מיועד לאיזה צורך הכרחי שיהיה לו בעתיד, כנשואי ילדים או רכישת דירה, מותר²⁴.
7. למרות האמור בדין 6, אם יש לו גם חובות²⁵, אפילו אם עדיין לא הגיע זמן פרעונם, ואפילו אם יתכן שהוא לא יצטרך לשלם חובות אלו²⁶, יש לנכות סך החובות מסך הכסף שיש לו, ואם לאחר הניכוי אין לו מספיק כסף כדי לפרנס את משפחתו לשנה, רשאי ליטול צדקה.
8. הדין המבואר לעיל שמי שיש לו להתפרנס במשך שנה אינו רשאי ליטול צדקה, הוא רק כאשר יש סבירות שתהיה לו פרנסה אף בשנים הבאות²⁷, אבל אם נראה שלא יהיה לו מקור פרנסה לשנים הבאות²⁸ אף אם לשנה אחת יש לו פרנסה²⁹, מותר לו ליטול צדקה עד שתהיה לו קרן³⁰ שיוכל להשקיע בהשקעה בטוחה³¹ ולהתפרנס מן הרווחים. היתר זה הוא דווקא למי שיוודע כיצד להשקיע ובדעתו לעשות כן³².

ואינו נוטל הרי זה שופך דמים ואסור לרחם עליו" ומפרשים הר"ש והרא"ש שם שמדובר בעני שאינו יכול להתפרנס מעבודתו ומסגף את עצמו בחיים רעים. 11. הסמ"ג העשין קסב כתב שהירושלמי מדובר ב"זקן או חולה או בעל יסורין או שיש לו בנות רבות ואינו יכול להשיאן ולפרנסן" והובאו דבריו בבית יוסף ובשו"ע סי' רנה סעיף ב' ובש"ך שם סק"א. 12. שהאב חייב ללמד את בנו תורה ולהשיאו אשה כמו ששינוי בקדושין דף כט ע"א האב חייב... ללמוד תורה ולהשיאו אשה". 13. לשון הסמ"ג הוא שאינו יכול לפרנס את בנותיו, ונדוניה נקראת פרנסה בלשון חז"ל, בכתובות דף נ ע"ב ובעוד מקומות. ולכן מותר ליטול צדקה לצורך נדוניה אם יש צורך בה כדי לחתן את צאצאיו. 14. כן היא כוונת לשון הירושלמי 'הרי זה שופך דמים', וכן נראה מלשון הרמב"ם בהלכות מתנות פ"י הלכה יט 'הרי זה שופך דמים ומתחייב בנפשו', והיינו שנחשב כאילו המית את עצמו, וכן כתב בספר דרך אמונה שם. 15. כן כתב בספר ראשון לציון סי' רנה שבזמן הזה שנתמעטו הלבבות עדיף שיתפרנס אדם מן הצדקה כדי שלא יבטל מלימודו. וכן כתב בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמד 'כשאחד רוצה לישא אשה כשיגיע זמנו והתגרם לבכו לשקוד על התורה שאי אפשר לו להתפרנס אם לא שיתלו אז צדקה שהתירו זה לנו בדורותינו כמפורש ביו"ד סי' רמ"ו סי' כ"א". וביו"ד חלק ד סי' לו או ד מבאר באריכות שדעת הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ג ה"י שתלמיד חכם חייב לעבוד לפרנסתו בחלק מן היום, אינו רק במי שעבודתו לא תפריע לו בהבנת התורה בשעות שילמד, אבל אם עבודתו תפריע לו רשאי להתפרנס מן הצדקה. 16. כן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א שאין דין נטילת צדקה במלגת הכולל, ואפילו מי שאינו בגדר עני רשאי ליטול מלגה מהכולל, וכן מנהג העולם. וכעין זה פסק בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' שטו אות א שמלגת הכולל יש לה דין 'שכירות פועלים' ולכן אסור לראש כולל לפטר אברך ללא סיבה באמצע הזמן. ומטעם זה כתב בספר תשובות והנהגות ח"ג סי' תע אות ט שיתכן שיהיה איסור 'בל תלין' לראש כולל שאינו משלם בזמן, וכן כתב בספר פתחי חושן ח"ג פ"ח סוף הערה ג בשם הגר"ש אלפנדי, וכן כתב בשו"ת באר שרים ח"ה סי' נו. 17. בפאה פ"ח מ"ח שנינו 'מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני', ופירש הר"ש שם ששיעור מאתים זוז 'שיעור חכמים שזהו שיעור הוצאתו במזונות ובמלבושו לשנה', והאור זרוע בהלכות צדקה סי' יד הביא דבריו, וכתב שרבינו קלונימוס הסתפק אם שיעור זה נאמר אף לענין צדקה, והאור זרוע מוכיח שאכן שיעור זה נאמר אף לענין צדקה. ולכן מי שיש לו עבודה שיוכל להתפרנס ממנה לשנה דינו כמי שיש לו מאתים זוז אף אם קצת עדיין אין לו מאתים זוז ואסור לו ליטול צדקה. וכן יש להוכיח שדי במה שיכול להרוויח כדי פרנסתו לשנה זאת, מהדין במשנה ט שם 'מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול' והטעם מבואר בירושלמי והובא בר"ש שם שעדיף חמישים שמרוויחים מהם ממאתים שאין מרוויחים מהם, הרי שאם יכול להתפרנס מן הפירות הרי הוא כאילו היו לו מאתים זוז ולכן אינו נוטל לקט שכחה ופאה. וכן פסקו בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קכ ובספר צדקה ומשפט פ"ב סעיף ו' ובספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פ"ט ס"ק פד. 18. בספר דרך אמונה שם ביאור ההלכה ד"ה היו לו מאתים זוז, מסייג שדין זה הוא רק אם הנהלת הישיבה או הכולל התחייבה לתת לאברך מלגה במשך שנה באופן שאינה רשאית לפטר אותו תוך השנה, וכן התחייבה לשלם גם כשאין כסף בקופת ישיבה, אבל אם לא כן האברך נחשב לעני אף כשלא נראה סיבה שהישיבה תפסיק לתמוך בו, שהרי כל אחד יודע שהישיבה מתקיימת מכספי תרומות, ואם לא יהיה כסף בקופת הישיבה היא לא תשלם לאברכים, ולכן אינו נחשב כאילו יש לאברכים משכורת לשנה, כל עוד שאין לאברך פקדונות או משכורת של האשה שיוכל להתפרנס מהם במשך שנה, מותר לו ליטול צדקה. אמנם לכאורה הדין תלוי במצב הכלכלי של המוסד, שאם יש למוסד נכסים שהם יכולים לפרנס מהם את האברכים למשך שנה, לא גרע המוסד משאר מקום עבודה, וכן נראה בספר צדקה ומשפט פ"ב הערה י. 19. כן מוכח מהר"ש שהובא בהערה 17, שכל שיכול להתפרנס במשך שנה, ולא דוקא מעבודה, אינו יכול ליטול צדקה וכן פסקו בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קכ ובספר צדקה ומשפט פ"ב הערה י. 20. ר"ש שם מוכיח שצריך שיהיה לו שיעור מאתים זוז עבור כל אחד ואחד מבני משפחתו, שהרי שיעור מאתים זוז נשנה יחד עם הדין שמי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן הקופה, ושם הדין מבואר שצריך שיהיו לו מזון שתי סעודות עבור כל אחד ואחד מבני משפחתו. 21. בכתובות דף סז ע"ב דרשינן מפסוק 'די מחסורו אשר יחסר לו' - 'אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו', והיינו למי שהרגיל את עצמו בכך, כמבואר שם במעשה של הלל הזקן ועוד. ולכן כזמנינו שרגילים בצרכים נוספים גם הם נכללים בכלל פרנסה. 22. בכתובות דף סז ע"ב מובא מעשה בעני שביקש צדקה מרבי נחמיה, שאל אותו רבי נחמיה מה הוא אוכל וענה לו בשר שמן ויין ישן, המשיך רבי נחמיה לשאול אם הוא מוכן להסתפק בעדשים והסכים, והעני מת כתרצאה מזה שלא אכל כפי הרגלו. ובגמ' מבואר שהעני אשם במיתתו שלא היה לו לפנק את עצמו על חשבון הציבור. ועיי' במהרש"א שם שאם היה מורגל בפינוק זה בעודו עשיר לא היתה נגדו טענה. עוד מובא שם מעשה בעני שביקש צדקה מרבא, והיה רגיל לאכול תרנגולת פטומה ויין ישן, והסתמך על הפסוק 'ואתה נתן להם את אכלם בעתו' שהקדוש ברוך הוא מזמן מזונות "הכל לפי מה שהוא צריך כל יחיד ויחיד לפי לימודו" (רש"י שם), ובדיוק אז הגיעה אחותו של רבא שלא ראה אותה 13 שנים והביאה לו תרנגולת פטומה ויין ישן, ורבא ראה בזה רמז משמים שהזדמן לו תרנגולת פטומה ויין ישן בשביל אותו עני ונתן לו. ועיי' במהרש"א שם שמפרש באחד מפירושיו שהעני היה צריך לתרנגולת פטומה ויין ישן באופן זמני לצרכי בריאות. 23. כדין מאתים זוז המבואר במשנה בפאה ועיי' הערה 17. 24. שאם הכסף מיועד לצורך עתידי, כגון שזקוק לכסף כדי לחתן בו ילדים, אינו חייב להשתמש עכשיו בכסף עבור פרנסתו, שהרי מבואר להלן בדין 9 שרשאי כבר עכשיו לאסוף כסף עבור צורך זה ו'אפוכי מטרתא למה'. הדבר גם שכיח באדם שחוסך לעצמו כסף כדי לקנות דירה בעתיד, ואם ישתמש בכסף לפרנסתו, יצטרך אחר כך לאסוף כסף כדי לקנות דירה או כדי לשלם שכירות, לכן אינו חייב להשתמש בכסף הזה עכשיו, וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קלח אות ה. 25. המקור לדין זה הוא בפאה שם משנה ח "היו ממושכנין לבעל חובו או לכתובת אשתו הרי זה יטול". ולשון הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"ט הלכה יג "היו בידו מעות והרי הן עליו חוב... הרי זה מותר ליקח" וכן נפסק בשו"ע סי' רנג סעיף א. 26. בירושלמי בפאה שם (הובא בר"ש) "עד כאן בבעל הבית דוחק, ואפילו בעל הבית שאינו דוחק נשמעינא מן הדא היו ממשכנין לכתובת אשתו או לבעל חוב והדא אשה לאו כבעל חוב שאינו דוחק הוא", ומדייק הר"ש שאפילו אם היא עדיין נשואה, וחוב הכתובה לא רק שלא הגיע זמן הפירעון, אלא גם אינו ודאי שיבוא לידי גביה, שיתכן שתמות בחייו, ואף על פי כן מנכים דמי החוב מנכסיו. אמנם דין זה צריך עיון, שבזמנינו כל מי שכתב בכתובה סך 52,000 דולר (כנהוג בעדות הספרדים) וכן לדעת האגרות משה באבן העזר ח"ד סי' צא וסי' צב ששיעור כתובה הוא 100 פאונד כסף צרף (שווה כמאה אלף ש"ח) רשאי הבעל להחזיק סך זה ברשותו וליטול צדקה. ואולי אפשר לומר שבזמנינו שאינו שכיח לגבות שיעור הכתובה, וכמו שכתב בשו"ת אגרות משה שם, שבדרך כלל חייבים בני הווג להגיע להסכם גירושין, אין הכתובה נחשבת לחוב. 27. הטור בסי' רנג כותב "ויש אומרים שכל אלו

9. למרות האמור לעיל, אדם שיועד שבעתיד תיפול עליו הוצאה כבידה, ואז לא יספיק הזמן לגייס את כל הסכום הנדרש, רשאי להתחיל לאסוף צדקה מוקדם יותר³³. דין זה שכיח במי שיש לו ילדים המתקרבים לפרקס, ואין לו כסף כדי לחתן אותם, וגם לא יספיק לו הכסף שיאסוף סמוך לנישואין, לכן מותר לו להתחיל לאסוף עבור הנישואין מספר שנים מראש³⁴.

10. אדם שעשה פעולות כדי להתרים אנשים לצורך פרנסתו, והשיג די כסף לשנה הקרובה, מותר לו להמשיך וליטול הצדקה שהוא מקבל כתוצאה מפעולותיו, אם יזדקק אליהם בשנים הקרובות. לדוגמא: אדם שנסע לחו"ל לאסוף כסף עבור נישואי בנו או רפואת אחד מבני משפחתו, ותוך כדי המסע המתוכנן השיג את כל הסכום הדרוש, אבל נראה שבעתיד יצטרך לנסוע פעם נוספת לאסוף עבור נישואי בן אחר, רשאי להמשיך את מסעו כמתוכנן³⁵. וכן אם שלח מכתבים לתורמים, והשיג את כל הסכום הדרוש, אינו חייב להחזיר את הכסף שיגיעו לאחר מכן, וכן אינו חייב להודיע לתורמים שלא ישלחו, אם נראה שיזדקק אליהם בעתיד³⁶. אבל, אם נראה שלא יצטרך בעתיד לכסף זה למטרה דומה לזו שהתרים עבורה, חייב להחזיר לתורמים³⁷.

השיעורים (שמי שיש לו מאתיים וזו לא יטול צדקה) לא נאמרו אלא בימיהם שהיה להם קופה ותמחוי והיו מחלקין מעשר עני בכל שנה והיו נוטלין לקט שכחה ופאה לפיכך שיערו שמי שיש לו ר' וזו לא יטול לפי שיכול לעבור בהן שנה ולשנה הבאה יהיה לו במה שיהיה, אבל האידנא שאין כל זה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי להתפרנס מן הריוח". והיינו שאין למדין שיעור מאתיים וזו לענין צדקה מלקט שכחה ופאה רק אם נראה שיוכל להתפרנס בשנים הבאות, וכשם שהיה בזמן שהיה לקט שכחה ופאה, שהיה מצוי בכל שנה ולא היה סיבה לצבור בשנה אחת כשיוכל ליטול כל שנה, אבל אם אינו נראה שיוכל להתפרנס בשנים הבאות, ואפילו אם יש לו פרנסה לשנה אחת אם אינו נראה שתהיה לו פרנסה בשנים הבאות, רשאי ליטול גם עבור שנים אחרות. ואף שהטור והשו"ע כתבו כן בשם "יש אומרים", מכל מקום כן יש לפסוק להלכה מאחר שלא הביאו חולקים, וכן משמע בש"ך סי' רמח סק"א שמפרש פשוט השו"ע כן, וכן כתב הגר"א בספר שנות אליהו פ"ח מ"ח בד"ה מי שיש לו מאתיים "כיון שיש לו כדי פרנסתו שנה שלימה למה יקח בשנה זו דלקט שכחה ופאה מצויים בכל השנים", וכן כתב בבית אורו לשו"ע סי' רנג סק"ו. וכן נקטו להלכה הערוך השולחן שם (והוסיף על שיטה זו "ודברי טעם הם"), שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קכ וספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פ"ט ס"ק פא. 28. אבל אם סביר שתהיה לו פרנסה, אף אם אינו ידוע בכירור, אינו רשאי ליטול צדקה, שהרי אף בזמן שהיה לקט שכחה ופאה ומעשר עני היה חשש שתבוא שנת בצורת ואף על פי כן לא התירו חז"ל ליטול לקט שכחה ופאה מחשש שאולי לא יהיה לו בשנה הבאה. וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קכה "מיהו מי שיש לו משכורת קבוע שממנו מתפרנס ברווח פשיטא דלא יטול מן הצדקה". וכן כתב בספר צדקה ומשפט פ"ב סעיף ו והערה י. 29. כן נראה מדברי הש"ך בס"י רמח סק"א. הערוך השולחן שם סעיף ב תמה על הש"ך שאם יש לו פרנסה אסור לו ליטול צדקה. וקושייתו אינה מובנת, שלפי הש"ך מדובר באדם שיש פרנסה לשנה זו, אבל אינו נראה שפרנסה זו תהיה לו אף בשנה הבאה, והדין הוא שמותר לו ליטול צדקה. 30. כן כתב הטור (הובא בהערה 27) וכן נפסק בשו"ע סי' רנג סעיף ב. והטעם שאם יהיה לו קרן שממנו אפשר להרוויח לפרנסתו כל שנה הרי יהיה מצבו כמו שהיה מצב העניים בזמן המשנה שהיה להם לקט שכחה ופאה ומעשר עני כל שנה. 31. שהרי צריך שתהיה לו פרנסה מובטחת כל שנה, ואם אין ההשקעה בטוחה לא הועיל כלום. ומטעם זה כל שכן שצריך להיזהר שלא יהיה בקרן סיכון גדול, שאינו מקובל בשוק ההשקעות. כגון להשקיע אצל אחד שאין לו רישיון לנהל תיקי השקעות. ולכאורה היתר זה הוא רק אם הקרן יניב רווחים באחוזים גדולים, אבל אסור ליטול סכום גדול של צדקה ולהפקיד בבנק עבור שני אחוזי ריבית לשנה, ולהתפרנס מרווחים אלו. והראיה, שהטור מוכיח שמותר ליטול צדקה עבור קרן מהמשנה שמי שיש לו חמשים וזו נושא ונותן בהם לא יטול, דהיינו שמי שיש לו חמשים וזו שהוא נושא ונותן בהם הרי הוא כמי שיש לו מאתיים וזו, הרי שהפירות מקרן של חמשים וזו אמורים להיות פי שלוש מהקרן, אבל אם הפירות הם שני אחוז מהקרן אינו מסתבר שזה נקרא קרן הנותן פירות. 32. שאם אינו יכול להכתיב לעצמו מקור פרנסה לשנים הבאות, כגון שאינו יודע או שאינו רוצה להתפרנס מהרווחים, אינו יכול ליטול בכל שנה אלא עבור אותה שנה, וכן כתב בספר צדקה ומשפט פ"ב הדרה ט. 33. כן כתב בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמד ד"ה ולכן, "שזה ודאי שאף אדם שיש לו מאתיים וזו אם צריך הוא להשיא בתו רשאי ליקח צדקה לזה כיון דמאתים וזו לא יספיק לו לזה. וגם ברור שרשאי לקבל צדקה לא רק כשכבר נשתדכה וקרוב לזמן החתונה אלא אף בזמן קודם ואף דלא נשתדכה כדי שיהיה לו במה לשרכה ולהשיאה". וכן כתב בספר דרך אמונה פ"ט ביאור ההלכה ד"ה לא יטול, "מיהו דברים שלא יספיק בשנה הבא לסדר כגון לצורך נישואי בניו וכהאי גוונא מותר גם ליטול בשנה זו דהוי כצרכי שנה זו וכל זה נראה ברור". 34. ואב שרוצה להפריש את מעשרותיו עבור בניו, שיוכלו ללמוד תורה לאחר נישואיהם, אבל אינו יודע אם באמת ירצו ללמוד. כתב בשו"ת אגרות משה שם ד"ה וממילא שיפתח חשבון בנק או קרן על שם, שאם ילמדו לאחר נישואיהם יזכו בכספי הקרן, ואם לאו ילך הכסף למטרת צדקה אחרת, ויפקיד את המעשר בחשבון כל חודש. והטעם הוא שכדי לצאת ידי חובת מעשר כספים צריך שהכסף יצא מיד מתחת ידו, והיות שאין הוא רוצה לתת את הכסף מיד, מחשש שלא יתקיים תנאו, עליו לנהוג בדרך זו. 35. זה לשון האור זרוע בהלכות צדקה סי' טו (והמרדכי בב"ב סי' תקא בשינוי לשון קצת): "ראיתי שנסתפק רבינו יהודה בר' קלונימוס בר' משה זצ"ל על אדם שהוא נודד למרחקי ארץ להביא טרף לביתו ונתנו לו מאתיים וזו בעיר אחת אם צריך לחזור לביתו ולהוציאם הואיל ויש לו כבר מאתיים ושוב ירחיק נדודיו עד שיהי' לו מאתיים וכן כל שעה והורב ר' שלמה הכהן הגרסן זצ"ל היה אומר שכשארם נודד למרחקי ארץ להביא טרף לביתו כל זמן שלא ישוב לביתו הוי כפעם אחת ובעיני נראה עד מקום שחישב להתנודד ולהתרחק הוי כפעם אחת". דעת ר' שלמה שכשם ששינוי בפאה פ"ח מ"ח "הוי לו מאתיים חסר דינר אפילו אלף ונתנין לו כאחת הרי זה יטול", הוא הדין הנוסע למרחקים יש לדון כל הנסיעה לנתינה אחת, אף שמקבל הרבה תרומות במשך הנסיעה, ואם היה עני בשעת יציאתו רשאי ליטול צדקה עד שיחזור. האור זרוע מצמצם את ההיתר, ואינו מתיר להמשיך לאסוף צדקה רק עד שייסיים את מסעו המתוכנן מראש. האור זרוע אינו מציין שום ראייה או סברא לחידוש זה, אבל החיד"א בספר ברכי יוסף שיעורי ברכה סי' רנג מביא בשם ספר מנחת כהן על הש"ס שמקור הדין הוא ממשנה במעשרות פ"ד מ"ג שאם אחד הולך עם פירות שאינם מעושרים כדי למוכרם במקום מסוים, יכול לאכול מהם בדרך אכילת עראי אף אם ראו פני הבית, מאחר שעדיין לא הביאם ליעד הסופי שלו, והחיד"א דוחה שאין ראייה משם. הרמ"א בס"י קנג סעיף א מביא דעת האור זרוע שהוא יכול להמשיך את המסע המתוכנן. בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תשיד (חלק מדבריו הובאו בפתחי תשובה שם סק"א) נשאל על המנהג הזה שהנוסעים לאסוף כסף אינם חוזרים כשיש להם מאתיים וזו, ולא ציין לדברי האור זרוע, וכתב כסברת ר' שלמה שנחשב כנתינה אחת, ומוסיף טעם שאם נאסור עליו לאסוף לאחר שקיבל מאתיים וזו ישמש בכסף וימשיך לאסוף עוד וחוזר חלילה ולא ישוב לביתו לעולם. עוד כתב טעם נוסף שהתורמים יודעים שהוא צריך לאסוף סכום גדול לפרנסת בני משפחתו ונתנים לו לשם תמנה, ולפי טעם זה אסור ליתן לו מקופת הצדקה רק מכספי חולין, אבל לשיטת האור זרוע אפשר לתת לו אף מכספי צדקה. 36. כן כתב בספר צדקה ומשפט פ"ד הדרה מסברא. אמנם דבריו חידוש קצת, שהרי סברת האור זרוע שייכת רק במקרה שאם ייארר עליו ליטול צדקה לאחר שיש לו מאתיים וזו יצטרך לחזור לביתו ולצאת שוב אחר שיכלה הכסף, מה שאין כן בנידון זה שהמתרים נמצא בביתו, ולא יזדקק לצאת כמה פעמים. אבל באמת מסתבר כדבריו שיש לרמות נידון זה לנידון של האור זרוע, מאחר שבשניהם האוסף צדקה הוא עני באופן כללי ורק באופן זמני הזדמנו לו מאתיים וזו. ובפרט שבספר דרך אמונה שם מביא דעת הקרית ספר שהדין שמי שיש לו מאתיים וזו לא יטול צדקה הוא מדרבנן, אבל מן התורה מותר לקבל צדקה אפילו אם יש לו מאתיים וזו, אם יצטרך לכסף בשנה אחרת. 37. דין זה נראה על פי מה שכתבנו בעלון המשפט גליון 24 פסקי דינים דין 5, שאם נאספו תרומות מן התורמים יותר ממה שנצרך למטרה שעבורה התרמו, יש להחזיר את הכסף לתורמים, וכל שכן שלא ניתן להמשיך ולאסוף כסף. וכן כתב בספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פ"ט ס"ק פו (בסוגריים) ובביאור ההלכה ד"ה לא יטול, ומבאר הטעם שמצוות צדקה אינו אלא 'אשר יחסר לו' ומה שאינו חסר לו אסור ליטול מצדקה, ולענין הדין המבואר במשנה שאפילו אם אלף נתנים לו רשאי ליטול, כתב שאינו אלא היתר שיהיה רשאי ליטול עבור שנה אחרת, וזה דינו שונה משאר כל אדם שיש לו מאתיים וזו שאינו רשאי ליטול עבור שנה אחרת, אבל להשתמש בכספי צדקה לדברים שאינם בגדר 'אשר יחסר לו' אסור בכל אופן.

בענין דמי תיווך כשהעסקה נגמרה עם גורם אחר

שאלה: מעשה בא לפנינו במתווך שהציע לאחד שחיפש דירה להשכרה למשך שנה, לשכור דירה (בשכירות משנית) מיד שוכר. השוכר השני הסתמך על השוכר הראשון שהוא רשאי להשכיר את הדירה וחתם עימו חוזה למשך שנה מבלי ידיעת בעל הדירה. מאוחר יותר התברר לשוכר השני שהחוזה של השוכר הראשון מסתיים בעוד חודשיים ושבבעל הדירה מכר את הדירה והקונה דורש לפנות את הדירה מיד עם תום תקופת השכירות הראשית. השוכר השני קלע למצב ביש, שיצטרך לפנות את הדירה חודשיים לאחר שייכנס אליה וכבר לא היה לו הזמן בשביל למצוא דירה אחרת, והפעיל באמצעות קרוביו וידידיו לחצים והשתדלויות אצל הקונה שירחם עליו ויתן לו לגור בדירה למשך שנה, והקונה הסכים. המתווך תובע את השוכר השני בדמי תיווך על כל השנה, והשוכר משיב שההתקשרות שלו עם השוכר השני בתיווכו של המתווך היתה תקיפה רק לחודשיים, וההסכם שלו עם הקונה אינו קשור לתיווכו של המתווך. ועבור חודשיים בלבד הוא לא היה מסכים לשכור, כך שאינו חייב דמי תיווך כלל. הדין עם מי.

תשובה: השוכר חייב לשלם שליש ממה שנהוג לשלם כדמי תיווך על שכירות דירה לשנה, כדין 'מתחילי', ויש מקום לפשר על סך פחות משליש.

מקורות

ההצעה לבת אחרת, ואף על פי כן חייב האבני נזר. ובהכרח לומר שההנאה המחייבת בתיווך ושידוכין היא עצם קבלת הידיעה החדשה, וכמבואר בפתחי תשובה סוף סי' קפה בשם שו"ת שב יעקב, וכל שהידיעה הביאה בסוף לעסקה או שידוך שיצא לפועל יש לשלם, ואין בודקים איזו ידיעה היתה אמורה להביא את התוצאות, אלא עצם הידיעה היא ההנאה, ועליו משלמים ככל שיש תוצאות. ויש מקום לחלוק ולומר שלא חייב האבני נזר רק במקום שבשעת ההצעה היה השידוך ראוי לצאת לפועל, אלא שאחר כך התבטל השידוך ושוב התקיים השידוך באופן אחר, נמצא שההצעה היתה הצעה חשובה מיד, אבל בנידון דידן שבשעת ההצעה לא היה בסמכות השוכר הראשון להשכיר את הדירה, וההצעה בטעות יסודה, אין השוכר חייב לשלם אף אם בסוף הצליח לשכור את הדירה. אלא שמסתבר יותר לומר שעל כל הצעה יש לשלם אם בסופה יצאה לפועל.

מחלוקת הפוסקים בקנה דירה מאחר שקנה מן המוכר

ולפי זה בנידון דידן לכאורה השוכר חייב לשלם שליש ממה ששוכר לשנה רגיל לשלם, כדין 'מתחילי'. אמנם בספר הליכות ישראל סי' לו הביא בשם שו"ת שואל ומשיב מהדורה ג' ח"ג סי' ז ששאל במתווך שהציע לראובן לקנות בית משמעון והלך לוי וקנה את הבית משמעון, ואחר כך חזר ראובן וקנה את הבית מלוי. וטוען המתווך שעל ידו נתודע ראובן מהבית, והוא קירב אותו אל המקח כשהודיעו את מעלות הבית ויתרונותיו, ולכן נתרצה לקנותו עכשיו מלוי. והשיב שכיון שחייבו של ראובן לשלם למתווך הוא רק מדין 'הנה' מטרחתו של המתווך, שהרי מדין 'פועל' אינו מתחייב רק מי שמזמין שירותי תיווך, וינהנה' אינו חייב רק אם 'זה נהנה וזה חסר' אבל בזה נהנה וזה לא חסר' פטור, כמבואר בב"ק ד' כ' ובשו"ע סי' שסג סעיף ו, והחסרון שיש בכל תיווך הוא הזמן והטרחה שהשקיע המתווך עבור קונה זה, אבל אם הטרחה היתה לצורך עסקה שבין ראובן לשמעון ולא לצורך עסקה שבין ראובן ללוי, אין הטרחה נחשבת ל'חסר' לגבי העסקה עם לוי, ולכן אם מכר שמעון את הבית ללוי נפסד מלאכתו של המתווך, והעסקה שבין ראובן ללוי היא הנאה שבבחינת 'זה נהנה וזה לא חסר' ופטור. ולכאורה השואל ומשיב חולק על האבני נזר, שהרי לפי השואל ומשיב אם הבת הבכורה השתדכה לאחר, היה צריך לומר שמלאכת השדכן הופסדה כבר והשידוך עם הבת הצעירה הוא שידוך אחר ובבחינת 'זה נהנה וזה לא חסר'. וקל וחומר הוא שבתיווך עיקר המלאכה הוא לשדל את הקונה שירצה בבית ופרטי המוכר אינם נוגעים כל כך, וכפי שמציין השואל ומשיב בעצמו סברא זו, ואף על פי כן סבר השואל ומשיב שאם התחלפו המוכרים הרי זה נחשב לעסקה אחרת, כל שכן בשידוכים שיש הבדל מהותי בין שידוך עם בת זו לבין שידוך עם בת אחרת. ואף שיש קצת מקום לחלק שבשידוכין נחשב כאילו עברה ההצעה מהבכירה לצעירה, והטרחה של השדכן היא גם על אפשרות שהשידוך יצא לפועל עם הצעירה, וכן ראייתי שיש מחלוקים, מכל מקום לענין נראה כמו שכתבתי.

ובספר משפט שלום סוף סי' קפה מביא בשם שו"ת מאמר מרדכי (להג"ר מרדכי זאב איטינגא) סי' כא ששאל על מקרה דומה, במתווך שתיווך בית לאחד, ושוב נמכר הבית לגוי, והקונה חזר לקנות את הבית מן הגוי באמצעות מתווך אחר, והמתווך הראשון תובע דמי תיווך בטענה שהוא שכנע את הקונה ביתרונותיו של הבית. והשיב שאם מודה שאלמלא המתווך הראשון לא היה קונה את הבית מן הגוי, הרי הוא חייב לשלם שליש מחלקו בדמי התיווך, כדין 'מתחילי' מצד אחד. ותשובה זו גם כן חולקת על תשובת השואל ומשיב הנ"ל. ומכל מקום בנידון דידן אפשר שאף השואל ומשיב מודה שהשוכר חייב, שהרי מלאכת המתווך לא הופסדה, אלא שהמתווך היה סבור שהעסקה תצא לפועל עם השוכר הראשון ולבסוף יצאה לפועל עם הקונה של הדירה, ואם כן עדיין יש לייחס הנאתו של השוכר לטרחתו של המתווך ואי אפשר לומר 'זה נהנה וזה לא חסר', מה שאין כן בנידון השואל ומשיב שהופסדה המלאכה כשנמכרה הדירה לקונה הראשון. ועל כל פנים לדעת האבני נזר והמאמר מרדכי הדין ברור שהשוכר חייב בנידון דידן שליש מחלקו, על כן נראה שיש לחייב שליש. אלא מכל מקום מיש יושב לפשר על קצת פחות משליש מאחר שבדעת השואל ומשיב יש להסתפק, ואף לדעת האבני נזר והמאמר מרדכי יש מקום לומר שאם מתחילה ההצעה היתה בטעות ולא

דין 'מתחילי' בתיווך דירה

בפתחי תשובה סי' קפה הביא בשם שו"ת שב יעקב בשידוך שנעשה על ידי 'מתחילי' ו'גומר', והיינו שאחד הציע את השידוך והשני הביא לגמר השידוך, שהמנהג ליתן ל'מתחילי' שליש, אם ללא הצעתו לא היו הצדדים משתדכים, ומדמה דין 'מתחילי' בשידוך לדין 'מתחילי' בתיווך דירה, וכן הביא שם בשם ספר עטרת צבי שכן המנהג. ואם כן בנידון דידן נראה שלא מגיע למתווך יותר משליש, לכל היותר, שהרי השוכר הוצרך להשתדלות מרובה בכדי לשכנע את הקונה להשכיר לו את הדירה. ויתכן שאם השוכר היה מביא בכוחות עצמו לגמר העסקה, מגיע למתווך יותר משליש, מאחר שלא היה 'גומר' בעסקה זו, ואפשר שהמנהג לשלם ל'מתחילי' שליש הוא רק במקרה שהיה 'גומר', אבל בנידון דידן השוכר נצרך לסיוע אנשים אחרים לשכנע את הקונה, ולכאורה הם מוגדרים כ'גומרים', ולכן אף אם 'הגומרים' מוותרים על דמי תיווך, הרייחור לשוכר ולא ל'מתחילי'.

שתי סברות שאין דין 'מתחילי' בנידון דידן

ויש מקום לומר שבנידון דידן אינו לחייב לשלם אף לא כדין 'מתחילי', שיתכן שחייב 'מתחילי' הוא רק על הצעה שישנה אפשרות ריאלית שתבוא לידי גמר, אבל בנידון דידן שהקונה סירב להשכיר את הדירה, ורק לאחר הפצרות מרובות ריחם על השוכר שנקלע למצב שאין לו דירה להשכיר לו, אפשר שאין להצעת ה'מתחילי' דין התחלה כשלא היה פשוט שיתגוע לידי גמר.

סברא נוספת לפטור מחייב 'מתחילי', שאין המשתמש בשירותי תיווך חייב לשלם דמי תיווך מדין 'פועל' רק אם הזמין את השירות, אבל אם קיבל הצעה מבלי לבקש זאת, החיוב לשלם הוא רק מדין 'יורד שלא ברשות בשדה העשויה ליטע' וכמו שכתב בביאור הגר"א סי' פז סי' קיז, וביורדי' הדין הוא משלמים כשיעור שאנשים הצריכים לשירות זה רגילים לשלם, ובנידון דידן לכאורה אין מקום לשלם כדין 'מתחילי', שהרי אנשים אינם רגילים לשלם כלל למי שמציע דירה שהמשכיר אינו מוסמך להשכירה רק חודשיים, ובעל הדירה אינו מעוניין להשכיר כלל. ואף דמי תיווך עבור שכירות לחודשיים אין לשלם, שאנשים המעוניינים בדירה לתקופה ארוכה אינם נוהגים לשלם תיווך עבור הצעת דירה לחודשיים, אלא היו דוחים את ההצעה לגמרי ואף לא היו טורחים לברר פרטי הדירה.

שידוך שיצא לפועל עם אחות המדוברת

בשו"ת אבני נזר חו"מ סי' לו נשאל על מעשה שהיה וז"ל: "שדכן אחד שידך לגביר אחד שידוך עבור בנו עם בת גביר אחד ועשה כל התפעלות ושתדלנות כראוי לשדכן הגון וקירב דעתם ואחר כך שידך אבי הבת את בתו עם אחר. אך להבגיר הזה היתה בת צעירה ממנה ובאו אח"כ שדכנים אחרים עד שגמרו שהשתדך אבי הבן עם עלם זה בעצמו לבת הגביר הזה הצעירה. ועתה תובע השדכן הראשון שדכנותו בטענותיו כי פעולתו היתה ניכרת שעיקר הדבר לקרב שיהיו המחוחתנים ראויים להתחתן מצד מעלתם ומצד עושרם ויחוסם וטיב העלם". והשיב "גם זאת נראה לי כי אצל צד הכלה ודאי אין מגיע לשדכן הראשון כלום. כי זה פשוט שחייב שדכנות חל על החתן והכלה כי להם עשה הטובה רק שהמחותנים משלמים עבורם ובנידון דידן שלא נתכוון שדכן ראשון לעשות טובה לצעירה כי נתכוון לגדולה ובגרמא נעשה טובה לצעירה אין מגיע לו ממנה כלום", ולענין חיוב צד החתן כתב שם שלסוברים שיש לשלם שליש ל'אמצעי', והיינו לזה שמקרב דעות המחוחתנים בענין הנדוניא, חייבים צד החתן לשלם שליש מחלקם, ולסוברים שאין ל'אמצעי' מקבל כלום, אף צד החתן פטורים. ובספר הליכות ישראל סי' לב מביא בשם ספר הרי בשמים מהדורה תניינא סי' פד שחולק על האבני נזר וסובר שגם צד הכלה חייבים לשלם שליש.

ועל כל פנים מדבריהם יוצא שלא כהסברות שכתבנו לעיל, שהרי אם חייבים לשלם דמי 'אמצעי' אף אם עבודת ה'אמצעי' לא היתה אמורה כלל לקדם את השידוך שיצא לפועל, מאותה סברא יש לשלם דמי 'מתחילי' אף אם עבודת ה'מתחילי' לא היתה אמורה לקדם את העסקה שיצא לפועל, דהיינו העסקה עם הקונה. וכן הסברא השניה שכתבנו שאין חיוב לשלם ל'יורדי' יותר ממה שאנשים נוהגים לשלם עבור שירות זה, גם כן נסתר מחמתו, שהרי אף בציור של האבני נזר אין אנשים משלמים עבור הצעה של בת אחת בגלל שאולי תועיל

בענין אחד שקנה קורות סוכה גמבות

שאלה: מעשה בסוחר שמכר קורות לסוכה בערב סוכות, נשאר לו קורות שלא הצליח למכורן והשאירן בשטח פתוח. לאחר החג באו בחורים וטענו שהקורות שלהם, ומכר אותם במחיר זול במיוחד. שבע לאחר מכן פרסם הסוחר מודעה שהקורות היו שלו, ומי שקנה מהבחורים יתקשר אליו. אחד הקונים התקשר לסוחר והסכים להחזיר לו את הקורות לאחר שהשתכנע בצדקת דבריו, והסוחר הבטיח לו להגיע תוך כמה ימים לקחת את הקורות. למעשה הסוחר התחמק מן הקונה, לא ענה לו בטלפון ולא הגיע לקחת את הקורות עד ראש חודש שבט. הקונה דרש מן הסוחר את הכסף ששילם לבחורים עבור הקורות. וכן דמי שכירות על המחסן שאכסן בו את הקורות במשך שלושת החודשים שהסוחר השתמט מלקחת את הקורות, הדין עם מי.

תשובה:

- א. אם הסוחר לא בירר על גורל הקורות מיד כשראה שהן נעלמו, ולא פרסם מודעה רק לאחר ששמע שהן נמכרו, יש לצדד שהקונה זכה בהן מדין יאוש.
- ב. אם הסוחר בירר על גורל הקורות מיד לאחר שראה שהן נעלמו, לא זכה הקונה מדין יאוש. ויש לדון אם הקונה רשאי לומר שאינו מחזיר את הקורות עד שהסוחר ישלם לו מה ששילם עבורן מיתקנת השוק.
- ג. בכל מקרה שהקונה מחזיר את הקורות הרי הוא רשאי לתבוע דמי שכירות, על כל פנים מאז ששמע הסוחר שהקורות נמצאים אצלו והשתמט מלקחת אותם.

מקורות

שלפי סברת הרמב"ן אם המוצא היה סבור שאין עליו חיוב השבת אבידה, לא נעשה שומר עבור הבעלים וזכה ביאוש, ואם כן כל שכן בנידון דידן שהקונה לא ידע שהוא גנוב וזכה ביאוש. אולם בקצות החושן סי' שסא סק"ב משמע שהבין בדעת הרמב"ן שכל מקום שמצד הדין יש על המחזיק בחפץ חיוב שמירה, אין יאוש קונה, ואף אם אין המחזיק מתכוון לשמור, ורק בגזלן יאוש קונה כיון שמצד הדין אינו חייב בשמירה, וכמו שכתבו התוספות בב"ק דף נו ע"ב ד"ה פשיטא. ואם כן בנידון דידן שהקונה אינו גזלן, וחייב בשמירה מדין שומר אבידה, אינו קונה ביאוש. ועיין בשו"ת פרי יצחק ח"ב סי' סה אות ה שתמה על הקצות שסברת הרמב"ן היא שכל שמתכוון לשמור הרי הוא כאילו החפץ נמצא ביד הבעלים, אבל אם אינו מתכוון לשמור, יאוש קונה אפילו אם יש על הקונה חיוב שמירה מן הדין.

יאוש לאחר שינוי רשות

הנה במקרה שבעל הקרשים חקר ודרש על גורל הקורות מיד לאחר שראה שהן נעלמו, אין כאן יאוש כלל, אבל אם התייאש מן הקרשים, ורק לאחר ששמע שהן נמכרו פרסם מודעה, לכאורה יש כאן יאוש. אלא שהיאוש היה לאחר שהקורות נמכרו. והמחבר בסי' שנג סעיף ג פסק שיאוש אחר שינוי רשות קונה (אלא שהקונה חייב לשלם לנגב דמי הגניבה אם קנה מנגב מפורסם), והרמ"א שם חולק וסובר שאינו קונה ויש להחזיר את הגניבה לנגב. ולכאורה גם בנידון דידן יחלקו המחבר והרמ"א אם הקונה קנה את הקורות. אלא שכל זה אם הגנבים הגביהו או משכו את הקורות לפני שמכרו אותם, שאז יש 'שינוי רשות', אבל במקרה שלפנינו הקורות היו מונחים בערימה אחת, והיה קשה מאד להזיז את הערימה, כך שניתן להניח שהגנבים לא הזיזו את הקורות כלל, והקונה הוא זה שמשך את הקורות שקנה לראשונה, ואם כן לא היתה כאן 'שינוי רשות', שהרי הקורות עברו ישירות מרשות הבעלים לרשות הקונה.¹

קנין מדין יאוש באבידה

הנה על אף שבגניבה הדין הוא שאינו נקנה רק ביאוש עם שינוי רשות, מכל מקום אבידה נקנית ביאוש בלבד, אם האבידה הגיעה ליד המוצא לאחר יאוש. ויש לעיין אם קונה הקורות שלא התכוון לנגב יש לו את המעלה שיש במוצא אבידה שקונה ביאוש בלבד. עוד יש לעיין אם עובדה זו שהקורות הגיעו לידינו לפני יאוש מעכבת אותנו מלקנות את הקורות, כשם שמוצא אבידה אינו קונה ביאוש לאחר שהאבידה הגיעה לידו. שתי שאלות אלו תלויות במחלוקות הפוסקים, וכפי שיבואר.

גנב בשוגג

והנה המחנה אפרים בהלכות גזילה סי' ז כתב, שאף שגזילה בשוגג אינה גזילה, אין זה אלא אם הגזלן היה סבור שהחפץ שלו ולא התכוון להעבירו לרשותו, אבל אם התכוון לקנות אף שהיה סבור שעושה כן בהיתר, דינו ככל גזלן, ואם כן בנידון דידן שהקונה התכוון לקנות דינו כגזלן שחל עליו מצוות 'והשיב את הגזילה' ואינו קונה ביאוש בלבד. אבל הקצות בסי' כה סק"א סובר שכל גזלן בשוגג אינו גזלן, וכן מוכח מדברי הש"ך בסי' שמח סק"ו. ואם כן אפשר שהקונה זכה ביאוש בלבד, וכדן אבידה.

'באיסורא אתי לידיה' לפי הבנת הרמב"ן

אלא שעדיין יתכן שאינו זוכה ביאוש מכיון שהבעלים התייאשו לאחר שהקורות כבר היו ברשותו. ונראה ששאלה זו תלויה במחלוקת הראשונים בטעם הדין שמוצא אבידה אינו זוכה ביאוש שלאחר שהגיע האבידה לידו. לדעת הרמב"ן במלחמות השם ב"מ דף יד ע"ב שמוצא אבידה שהתכוון לגזלה והבעלים התייאשו לאחר שהגביה זכה ביאוש ואינו חייב להחזיר לבעלים אפילו דמי שוויה, שכל הטעם שמוצא אבידה אינו זוכה ביאוש לאחר שהגביה אינו רק משום שהוא שומר את האבידה בשביל הבעלים, וידו כיד בעלים, ואין יאוש מועיל, אבל אם התכוון לגזלה זכה ביאוש. ואם כן בנידון דידן שהקונה התכוון לקחת את הקורות לבעצמו לא נעשה שומר, וכמבואר בנתיבות סי' שנג סק"ד שקונה חפץ שאינו יודע שהוא גנוב אינו נעשה שומר ויכול לזכות ביאוש לסברת הרמב"ן.² וכן כתב בהגהות רע"א סי' רנט סמ"ע סק"י

'באיסורא אתי לידיה' לפי הבנת התוספות

התוספות בב"ק דף סו ע"א ד"ה הכא מפרש הטעם שאין יאוש מועיל לאחר שהגיע ליד הזוכה מצד 'באיסורא אתי לידיה', והיינו שהמוצא כבר נתחייב בהשבת אבידה. ולפי דעת התוספות יש לעיין האם טעם זה אמור גם במקרה שהמגביה לא ידע שהגביה מציאה, או כמו בנידון דידן שהקונה סבר שהוא קונה מן הבעלים האמיתיים, או דווקא במקום שהמגביה יודע שהוא מחויב בהשבה. ונראה להוכיח שלדעת התוספות אף במקום שהמוצא לא ידע שיש חיוב השבה הוי 'באיסורא אתי לידיה', מפסקי הרא"ש ב"מ פ"ב שכתב שאין בעל הכולל זוכה במציאות שנשכחו בין אבני הכולל מדין חצר שקונה שלא מדעת, מטעם 'באיסורא אתי לידיה', וכן כתב בחידושי הרמב"ן ב"מ דף כה ע"ב לענין מציאות שבחנות. והאחרונים הקשו אמאי הוי 'באיסורא אתי לידיה' הרי אין בעל החצר מעוניין לזכות במציאה לפני יאוש ולהתחייב בהשבה. ותיירך בחידושי רע"א (השמטות לדף כו ע"א) שחצירו קונה לו בעל כרחו להתחייב בהשבה, והנתיבות בסי' רסב סק"א מתרץ שאם בעל החצר לא קדם להגביה את המציאה לאחר יאוש, ורוצה לזכות בה בקנין חצר, זכה משעה שהגיע לחצירו, אבל אם קדם להגביה לאחר יאוש, רשאי לומר שאינו רוצה לזכות במציאה מדין קנין חצר, ולא יהיה 'באיסורא אתי לידיה'. ומדבריהם משמע שמתחייב בהשבה אף אם לא ידע כלל מהחפץ, וכל שכן בנידון דידן שידע מהחפץ רק שלא ידע שאינו שלו. אמנם בספר מחנה אפרים קנין חצר סי' ה, בחזון איש ב"ק סי' יח אות ד ובשו"ת אמרי משה סי' לו אות א הקשו שאם לא ידע בעל החצר שהחפץ בחצר הכיצד נתחייב בהשבה, ולכן ביארו דברי הראשונים בדרך אחרת. ואם כן יש מקום לומר לפי דבריהם שבנידון דידן לא יחשב 'באיסורא אתי לידיה'.

אלא שמצינו בתוספות בסוכה דף ל ע"ב ד"ה וקרקע שכתב במפורש שלוקח מן הגזלן קודם יאוש אינו קונה ביאוש מטעם 'באיסורא אתי לידיה', ולא חילקו שאם לא ידע שהוא גזול יזכה ביאוש, הרי שאפילו לא ידע שהחפץ גזול גם כן מתחייב בהשבה ונחשב 'באיסורא אתי לידיה'. ולדעת המחנה אפרים בהלכות גזילה סי' ז שגזלן בשוגג שהתכוון לקנות דינו כגזלן, יש לפרש דברי התוספות שחייב בהשבה מצד חיוב השבת גזילה ולא מצד השבת אבידה, ובאמת כך מבאר החזון איש בב"ק סי' טז אות י שהלוקח מגזלן דינו כגזלן, אבל לשיטת הפוסקים החולקים וסוברים שגזלן בשוגג שהתכוון לקנות אינו גזלן, נצטרך לומר שנתחייב בהשבה מצד השבת אבידה. ועל כל פנים מדברי התוספות מוכח שאין יאוש קונה בלוקח מגזלן מטעם שכבר נתחייב בהשבה, השבת גזילה או השבת אבידה, והוא הדין בנידון דידן.³ עוד אפשר שאפילו הסוברים שאין חיוב השבה כשאין בעל החצר יודע מהאבידה, אין זה אלא כשאין החפץ ידוע, אבל אם החפץ ידוע ורק אין בעל החצר יודע שהחפץ אינו שלו שפיר מתחייב בהשבה.

¹ ואף אם נאמר שהמוכר נחשב לגנב מכיון שהקונה גנב בשליחותו, וכדעת השבות יעקב שיובא להלן שחולק על הש"ך וסובר שיש שליח לדבר עבירה: כשהשליח לא ידע שיש כאן עבירה, ואם כן הקונה אינו הגנב הראשון אלא קונה מן הגנב. מכל מקום הקצות החושן בסי' שנג סק"א כתב ששינוי רשות הוא חלק ממעשה הקנין בגניבה לשיטת המחבר, ובנידון דידן אף אם המוכר נחשב לגנב, החפץ עבר ישירות מרשות הגנב לרשות הקונה.
² אמנם אף לדעת הרמב"ן לוקח מנגב שלא ידע שהוא גנוב אינו זוכה ביאוש שלאחר שינוי רשות, וכמו שכתב במלחמות ב"ק דף מא ע"א (מדפי הרי"ף) שיאוש לאחר 'שינוי רשות' אינו קונה 'דעדין רשות בעלים עליו ובאיסורא אתי לידיה'. ואפשר לבאר החילוק שבין מנביה אבידה על מנת לגזלה שזוכה ביאוש, לקונה מנגב שאינו זוכה, שבקונה מנגב כיון שחל חיוב על הגנב להחזיר את גוף החפץ שגנב, אין החיוב נפקע

ועל כל פנים מדברי התוספות מוכח שאין יאוש קונה בלוקח מגזלן מטעם שכבר נתחייב בהשבה, השבת גזילה או השבת אבידה, והוא הדין בנידון דידן.³ עוד אפשר שאפילו הסוברים שאין חיוב השבה כשאין בעל החצר יודע מהאבידה, אין זה אלא כשאין החפץ ידוע, אבל אם החפץ ידוע ורק אין בעל החצר יודע שהחפץ אינו שלו שפיר מתחייב בהשבה. ועל כל פנים לפי סברת הרמב"ן אפשר לצדד שבנידון דידן יזכה הקונה ב'יאוש', והשי"ך בסי' רנט סק"א הכריע שהעיקר כדעת הרמב"ן.

'תקנת השוק' כשקנה ממי שאין לו שם גנב

בב"ק דף קטו ע"א איתא שחכמים תיקנו בלוקח חפץ מן הגנב ובא הנגב להוציא את הגניבה מיד הלוקח, שהנגב יחזיר ללוקח את הכסף ששילם עבור החפץ, משום 'תקנת השוק', שאנשים לא יחששו מלקנות חפצים בשוק. ואם כן בנידון דידן לכאורה יכול הקונה לטעון שאינו חייב להחזיר את הקורות עד שיחזיר לו הסוחר ממה ששילם בעדו. ואף שהקונה שילם עבור הקורות מחיר זול במיוחד והערך השולחן⁴ בסי' שנו סעיף יא פסק שאין 'תקנת השוק' למי שקנה בזול חפץ שיש לו שער ומצוי בשוק, מאחר שהיה עליו להבין שהחפץ גנוב והגנב מוכרו בזול כדי להיפטר ממנו, מכל מקום בנידון דידן שקנה לאחר החג, ודרך העולם למכור לאחר החג במחיר זול יותר, יתכן שאי אפשר לומר סברת הערוך השולחן.

אולם בזה יש לדון אם עשו 'תקנת השוק' במקרה כעין נידון דידן, שלא היה שם גנב על המוכר והקונה הוא המחזיק הראשון בחפץ בגניבה. והנה בב"מ דף ע"א מובאר שיש להיזהר כשמלוים כספי יתומים לקחת משכון שאין בו סימן, שאם יקחו משכון שיש בו סימן יש לחוש שהמשכון הוא פיקדון ביד הלוח, והמפקיד יבוא ויתן סימנים, ויצטרכו היתומים להחזיר את המשכון למפקיד, ושוב לא יהיה בידיהם משכון. והקשו הראשונים (עיין שיטה מקובצת שם) שאף אם יחזירו את המשכון למפקיד יצטרך המפקיד לתת את הכסף שהלוו על סמך המשכון מיתקנת השוק, ובחידושי הריטב"א שם מתרץ שלא עשו 'תקנת השוק' רק בגנב ולא בשומר שמוכר את הפיקדון. אבל בחידושי הרשב"א ובנמוקי יוסף שם דחו תירוץ זה שמד שהשומר שלח ידו למכור את הפיקדון נעשה גנב ותקנו בו 'תקנת השוק', ולכן תירצו באופן אחר. בדומה לדעת הריטב"א מצינו בשו"ת הרי"ף ח"י"א ס"י קכו שפסק שלא עשו 'תקנת השוק' בקונה מן האומן כלי שנמסר לתיקון. אמנם הרמ"א פסק בסי' שנו סעיף ז שעשו 'תקנת השוק' לקונה מן האומן, ולכאורה צריך לומר שהרמ"א סובר כדעת הרשב"א שבאמצעות המכירה האומן נעשה גנב. ועל כל פנים מדברי הראשונים מוכרח שרק בחפץ שהמוכר גנב אותו תקנו 'תקנת השוק', אבל בחפץ שלא גנב רק ביד הקונה לא עשו 'תקנת השוק'.⁵

³ אמנם לפי מה שכתבנו בהערה הקודמת בשם שו"ת אמרי משה שחיוב השבה של המוכר גורם שייחשב 'באיסורא אתי לידיה' ביד הקונה, עדיין יש מקום לחלק שבנידון דידן שלע המוכר לא חל חיוב השבה לא ייחשב 'באיסורא אתי לידיה' ביד הקונה.

⁴ ויש לעיין, הרי הסוחר חזר בו מהיאוש מיד כשנדע לו שהקורות נמכרו, וכיצד זכה הקונה בקורות לפני שחזר הסוחר מהיאוש, הרי לא ידע שהקורות אינן שלו. ואף שחזירו של אדם קונה לו שלא מדעתו, מכל מקום הרי כתבו התוספות בבי"ד דף נד ע"א וז"ל: "הא דחצר קונה לו שלא מדעתו היינו שאינו יודע אם הוא בחצר ואם היה יודע היה רוצה לקנות אבל אם יודע ואין מתכוין לקנות לא קני", ובנידון דידן יתכן שדינו כיוצא ואינו מתכוין לקנות. אמנם השי"ך בסי' ערה סק"ג חולק וסובר שחצר קונה בכל אופן, ועיין בתיבות שם סק"ב. גם עצם השאלה אם מועיל חזרה מיאוש אינו ברור, התיבות בסי' רסב סק"ג כתב שמועיל חזרה, אבל התרומת הכרי בסי' רסב סובר שאי אפשר לחזור מהיאוש אף אם האבידה עדיין לא הגיעה ליד זוכה.

⁵ וכן מביא בספר אורחות המשפטים כלל יח ס"ו בשם שו"ת שמן ראש, יעייין שם. ⁶ בטור ריש ס"י שעא פסק שבקונה קרקע גזולה לא עשו 'תקנת השוק', ובסמ"ע שם מבאר שגזילת קרקע יש לה קול ובקל יודע של מי הוא, ולכאורה לפי מה שנתבאר אין צריך לסברא זו, שהרי קרקע אינה נגזלת ואין על המוכר שם גזלן, ואינו דומה לעבדים ושטרות שיש בהם 'תקנת השוק' לפי שיש בהם על כל פנים מעשה גזילה. ואפשר ליישב שדוקא בקרקע שאינה נעשה גנובה ביד הקונה יותר מאשר היה אצל המוכר, נחשב כגנוב ביד המוכר וצריך הסמ"ע לסברתו שיש לה קול, אבל בנידון דידן שנעשה גנוב ביד הלוקח ולא ביד המוכר לא עשו 'תקנת השוק'.

בנידון דידן המוכר לא הגביה או משך את הקורות, רק הראה לקונה לקחת את הקורות, ולפי מה שנתבאר לא עשו 'תקנת השוק' במקרה כזה. אמנם יתכן לומר שהמוכר נעשה גנב על הקורות על ידי משיכת הקונה על פי שליחותו, וממילא לפי דעת הרשב"א שעשו 'תקנת השוק' כשהמוכר נעשה גנב בשעת המכירה, גם בנידון דידן עשו 'תקנת השוק'. אלא שיש מחלוקת בפוסקים אם יש שליח לדבר עבירה' כהשליח שוגג, שלא ידע שהחפץ איננו של המשלח. הרמ"א בסי' שמח סעיף ח הביא את שתי הדיעות, והשי"ך בסק"ו הכריע ש'אין שליח לדבר עבירה' אפילו כשהשליח לא ידע, והפתיח תשובה בסי' שפח סק"ז מביא בשם שו"ת שבות יעקב שאין דברי השי"ך מוכרחים. ואם כן לכאורה השאלה אם עשו 'תקנת השוק' כשהמוכר עשה את הקונה שליח לגנוב, תלויה במחלוקת הפוסקים. ויש לדון מי הוא המוחזק כשיש מחלוקת הפוסקים אם עשו 'תקנת השוק', בשו"ת מהרי"ט ח"י"מ ס"י יב הסתפק בזה, ובאמרי בינה ס"י עב הוכיח שספק 'תקנת השוק' הוא ספק תקנה, ובספק תקנה אמרינן שאין תקנה ואין המוחזק יכול לטעון 'קים ליי שיש תקנה'. טעם נוסף כותב האמרי בינה שהחפץ הוא בודאי של הנגב, והקונה חייב להחזיר לו, ואין ספק רק בחיוב תשלומים, ובה הנגב מוחזק, ואם כן מספק יש לפסוק שאין 'תקנת השוק'. אמנם בהגהות רע"א ח"י"מ ס"י נ כתב שעיקר התקנה הוא שאין הלוקח צריך להשיב את החפץ עד שיקבל דמים, ולפי זה יש לומר שהלוקח נחשב למוחזק בספק 'תקנת השוק'.⁷

דמי שכירות על המחסן

ואכתי יש לברר אם הקונה יכול לתבוע דמי שכירות עבור אכסון הקרשים, שהמחסן עומד להשכרה וחשיב 'קיימא לאגרא', וכמו שפסק הרמ"א בסי' שסג סעיף ו שסתם בתים 'קיימא לאגרא', ובפרט שהקונה פרסם שהוא רוצה להשכיר את המחסן, ורק בגלל שאכסן שם את הקרשים שקנה הפסיק לפרסם, ואף לפי מה שנתבאר שיש על הקונה דין שומר אבידה ומחויב בשמירת הקרשים, אף על פי כן אינו חייב להפסיד ממון עבור זה, וכמבואר בשו"ת סי' רסה, יעו"ש.

אמנם, אם נניח שהקונה לא היה יכול להשכיר את המחסן, ולא הפסיד דמי שכירות מאכסון הקרשים, אין בעל הקרשים חייב לשלם דמי שכירות על הימים שעברו עד שנודע לו היכן הקרשים נמצאים, ואפילו אם המחסן ניזוק קצת בהכנסת הקרשים והוצאתם (כגון המיוד וכד') אין הסוחר חייב לשלם רק חיסרון זה, ואף שבדבר בחצר חבירו שלא ברשות פסק השו"ע בסי' שסג סעיף ז שאם נחסר קצת חייב הדר לשלם דמי שכירות מלאים, בנידון דידן שהקונה הוא שומר אבידה אינו יכול לתבוע רק ההפסד ולא מה שנהנה בעל האבידה. וכל זה לענין הימים שעברו עד שנודע לסוחר היכן הקרשים נמצאים, אבל מהיום שהסוחר קיבל הודעה מהקונה שהוא קנה את הקרשים ונתעכב מלבוא לקחתם ודאי שחייב לשלם עבור כל ההנאה. ועיין בשו"ת אגרות משה ח"י"מ ח"י"ב ס"י נו על אחד שקיבל פיקדון לחצי שנה ונתעכב המפקיד מליטול את הפיקדון במשך שנתיים, שהשומר יכול לתבוע מהמפקיד מה שנהוג לשלם עבור השכרת המקום לשנה וחצי. וכעין זה מצינו בסמ"ע ס"י שיט סק"א שאם אחד הכניס את חפציו לחצר חבירו שלא ברשות, והחצר 'קיימא לאגרא' יכול בעל החצר לתבוע דמי שכירות. ואם כן אפשר לומר בנידון דידן שמשעה שהודיע הקונה לסוחר עד שהסוחר לקח את הקרשים נחשב לפשעית הבעלים שהשתנה אותו באי הרמת טלפונים וכדומה, וממילא נפטר הקונה מדין שומר אבידה, ויכול לתבוע ממנו דמי מה שנהנה. ובנידון דידן מן הקונה היה מוציא את הקרשים לחוף ודאי היו באים לידי הפסד, וכמו שבאמת קרה עם הקרשים שלא ניקנו ונשארו בחוף שנפסדו לגמרי ממשחקי הילדים ומהגשמים שהיו שם. ואין לפטור מדין 'מבריה ארי מנכסי חבירו' כמבואר בתוספות ב"ק דף נח ע"א ד"ה אי נמי וברא"ש שם.

⁷ ויש לעיין אם הקונה יכול לצרף שתי טענות 'קים ליי', כרע"א שביתקנת השוק' יכול הקונה לטעון 'קים ליי', וכחשבות יעקב שהמוכר נחשב לגנב מדין שליחות ויש 'תקנת השוק' לקונה, או שהמוכר יאמר 'קים ליי' כהאמרי בינה וכהשי"ך, ועי' בקצות ס"י פז סק"י ד ובהגהות רע"א שם סעיף יג שנחלקו בזה.

בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים" שע"י כולל חושן משפט "אוהל יוסף"

בית ההוראה מיועד לבירור עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 15:30-13:40, ובימים ו' בין השעות 13:00-11:00. עם הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637 או כל היום בפקס: 02-502-3655 דוא"ל: E-mail: beisdin@neto.net.il

מיום ו' תשרי עד כ"ד תשרי בית ההוראה יהיה סגור

הקדשות והנצחות לעלון הבא תתקבלנה בברכה עד ליום כ' תשרי

בטלפון: 02-5023637 או בפל': 052-7642-346